

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ПЕРФОРМАТИВНИХ АКТІВ ЗАБОРОНИ І ДОЗВОЛУ

У статті досліджено мовні й позамовні особливості функціонування перформативних мовленнєвих актів заборони і дозволу в українській мові. Визначено типову й нетипову перформативні форми досліджуваних актів. Засобами вираження так званих нетипових перформативних форм слугують модальні дієслова, умовний спосіб, імперативна форма тощо. Повною реченнєвою формою реалізації цих актів є складнопідрядні речення з підрядною з'ясувальною частиною, модифіковані форми – безсполучникові складні речення, багатоконпонентні речення, прості речення. Для вираження мовленнєвих актів заборони і дозволу слугують інтенсифікатори й конкретизатори.

Ключові слова: перформатив, мовленнєвий акт, заборона, дозвіл, конкретизатори, інтенсифікатори.

Дедухо А. В. Лингвопрагматические параметры перформативных актов запрета и разрешения. *В статье исследованы лингвистические особенности функционирования перформативных речевых актов запрета и разрешения в украинском языке. Представлены стандартные и нестандартные формы этих речевых актов. Нестандартные перформативные запреты и разрешения выражены с помощью разных языковых средств: модальных глаголов, условного способа глагола, императивной формы и т. д. Выделены полная синтаксическая форма актов запрета и разрешения и модифицированные варианты. Также отмечены интенсификаторы и конкретизаторы, способствующие актуализации исследуемых актов запрета и разрешения в речи.*

Ключевые слова: перформатив, речевой акт, запрет, разрешение, конкретизаторы, интенсификаторы.

Dedukhno A. V. Lingual-and-Pragmatic Parameters of Performative Speech Acts of Prohibition and Permission. *In the article the lingual and extralingual peculiarities of the performative speech acts of prohibition and permission in Ukrainian languages are investigated. Despite the presence of a significant amount of research on selected issues, we consider unsolved questions about the functioning of prohibition and permission acts as performative in Ukrainian speech, so this theme is still actual.*

The main task is to identify typical and atypical performative acts of prohibition and permission in Ukrainian language, full and modified syntactic constructions in which they operate, as well as contextual features, namely influence of extralinguistic factors on functioning of these acts as appropriate.

*In the process of research it was determined that the typical performative speech prohibition and permission acts are explicit performative verbs **to forbid, to permit, to allow, to authorize, to bless**. The means of expression of so-called non-standard (non-typical) implementations serve performative modal verbs, verbs of denial, impersonal forms of the verb, passive verbs constructions, imperative forms of the verb, deverbalization.*

The full sentence form of implementation of these acts is complex sentences with subordinate elucidative part, modified form – asyndetic complex sentences, compound constructions, simple sentences. For expressiveness of speech prohibition and permission acts intensifiers and specifiers serve. To intensify actions adverbs are used, for its specificity – appeals, other nouns and phrases that serve to clarify individual speaker or addressee.

Keywords: performative, speech act, prohibition, permission, specifier, intensifier.

Акти заборони, на думку А. Вежбицької, Дж. Сьорля, пов'язані з такими типами висловлювань, як накази та дозволи, але вони виражаються специфікою прагматичних функцій, виражаючи реакцію мовця на намір

співрозмовника здійснити якусь дію. Сутність заборони – припинити дію чи запобігти її здійсненню. Існує думка: якщо намір експліцитно виражений майбутнім виконавцем у вигляді прохання про дозвіл, то негативну відповідь, недозвіл, вважають заборобою, яка виступає як опозиція дозволу [1]. Заборона – акт, якому притаманний більш сильний ілокутивний вплив, ніж просто недозвіл, і який не передбачає вибору.

Інші дослідження висвітлюють думку проти включення акту дозволу до складу директивних актів, спираючись на те, що його не завжди можна розглядати як самостійний – звичайно йому передує акт запиту про дозвіл [4: 22-23].

Значення заборони неодноразово досліджували, у тому числі в межах кореляції «заборона / дозвіл», однак заборона представлена і як «самостійне значення в системі інших спонукальних значень» [11: 3]. У класифікації І.С. Андреевої заборона посідає місце серед категоричних відтінків спонукання, об'єднуючись з позитивними формами (розпорядження, вимога, заборона, команда) [2].

У семантичних дослідженнях заборону трактують як негативний корелят наказу [5: 263], «прохібітивним корелятом наказу є заборона, тобто наказ із запереченням» [10: 32].

Дослідниця М.Я. Гловинська зауважує, що мовленнєві акти дозволу і заборони «повною мірою не є симетричними» [7: 189]. Цю несиметричність зумовлено різними відношеннями з дискурсом. Дозвіл у його первинній формі практично завжди є реакцією на попереднє прохання дозволити щось: *Дозволите присісти? – Дозволю.* При заборонах звичайно адресат не звертатиметься до мовця з проханням заборонити, тому заборони в таких ситуаціях виражені превентивно: *Він поцілував її волосся. – Я забороняю!* (П. Загребельний, «Юлія»).

Акти заборони і дозволу відносимо до екзерсивних актів, які об'єднані в групу наказів із перформативними предикатами *наказую, велю, призначаю, звільняю, забороняю, дозволяю, вимагаю* [8: 57].

Отже, спостерігаємо, що акти заборони і дозволу достатньо досліджені, але ще залишені питання стосовно функціонування цих актів як перформативних в українському мовленні, тому ця тема залишається актуальною.

Об'єктом нашої розвідки є перформативні мовленнєві акти заборони і дозволу, предметом – їхні структурно-семантичні та функціональні параметри.

Типовий перформативний акт заборони передають за допомогою експліцитного перформативного дієслова *забороняю*.

Повна реченнева форма акту заборони представлена в складнопідрядному реченні з підрядною з'ясувальною частиною зі сполучником *щоб(и): Я забороняю, щоб ви діяли без мого дозволу* (розмовне мовлення), де в головній частині називають перформативну дію, а в підрядній пояснюють її суть.

У мовленні акти заборони звичайно функціонують у модифікованому вигляді, наприклад, у формі простого речення, якщо модус і диктум об'єднують, диктумна частина стає номіналізованою, перетворюючись на додаток, виражений інфінітивом: *Забороняю тобі їсти по стільки* (В. Нестайко, «Тореадори з Васюківки»); *Я забороняю носити до хати хлопські химери*

(І. Пільгук, «Пісню чує Черемош»). Такі конструкції С.Я. Гехтляр називає конкретно адресованими немотивованими [6: 53-60], а в прикладі ... *я забороняю тобі з'являтися там, де небезпечно* (В. Малик, «Горить свіча») заборона є мотивованою.

Заборони часто стосуються не якоїсь однієї дії, а дій певного зразку, тому в мовленні розповсюджені пасивні конструкції: *Купатися заборонено; Ходити по газонах забороняється* або *Палити заборонено*. Такі інтерпретації спрямовані попередити можливі дії адресата і, за С.Я. Гехтляр, віднесені до генералізованих заборон. Генералізовані заборони не мають конкретного виконавця, їхня мета — припинити дію, неприпустиму з боку будь-кого. У таких висловлюваннях знеособлений не тільки адресат, але і мовець, оскільки він представлений групою осіб, уповноважених приймати суспільно значущі рішення й представляти їх як заборони, дозволи, вимоги, накази. До генералізованої заборони можна віднести і приклади з народних приказок тощо. Імператив у таких висловлюваннях набуває додаткового значення напучування: *Не питай старого, а бувало; З печі старого хліба не виймають; З полови хліба не спечеш* або виражає значення категоричної заборони: *Щоб ноги (більше) не було; Щоб духу не було / Щоб дух не пах* (приказки) тощо.

Іноді для заборони якоїсь дії використовують перформативне дієслово із запереченням *не дозволяю: Я не дозволяю виголошувати на вулиці партійних тайн* (М. Хвильовий, «Сині етюди») або безособові його форми: *не дозволено, не дозволяється: На борту літака вам не дозволяється вживати алкогольні напої, які ви везете із собою* (розмовне мовлення), або таке дієслово девербалізується на зразок *не даю дозвіл / згоди: Я не даю дозвіл на жоден фільм про мене, якщо мене заздалегідь не попередили... Я не даю згоди на збирання, систематизацію, збереження ... персональних даних моєї дитини* (розмовне мовлення).

Незважаючи на те, що заборона є категоричним мовленнєвим актом, інколи при його здійсненні використовують інтенсифікатори на зразок *віднині і назавжди, повністю, рішуче, навіки, категорично, суворо, назавжди: Віднині і назавжди забороняю вам оні вправи* (Б. Левін, «Видно шляхи полтавські»); *Ми повністю забороняємо куріння у громадських місцях*. Конкретизаторами виступають звертання: *товаришу — Товаришу, я вам забороняю* (В. Винниченко, «Сонячна машина»); уточнення особи адресанта: *як чауш-паша — Як чауш-паша, я забороняю тобі щось подібне чинити* (В. Малик, «Тайний посол»); словосполучення: *на все життя — ... я звільняю вас від кохання і на все життя забороняю вам вимовляти це святе слово* (О. Коломієць, «Голубі олені»).

Перформативний мовленнєвий акт **дозволу** розглядають як категоричний директив. Ц. Саранцацрал вважає, що «дозвіл включає семантичний елемент «здійснення каузованої дії в інтересах адресата» й унаслідок цього його відносять до видів категоричного спонукання» [12: 159].

Відмінність акту дозволу полягає в тому, що він функціонує, як правило, у вигляді відповіді. Адресант не є ініціатором дії. Звичайно дозволу просять, вимагають чи роблять офіційний запит. Тому існує й інша думка щодо правильності включення мовленнєвого акту дозволу до директивних мовленнєвих актів, оскільки його не завжди можна розглядати як самостійний

– звичайно йому передує акт запиту [9: 99]. Підґрунтям для реалізації акту дозволу слугує бажання, намір адресата здійснити дію. Мовець тут не спонукає, а реагує на певний імпульс, що йде з боку адресата [13: 168].

Типовими мовними індикаторами акту дозволу є перформативи *дозволяю, позволяю, санкціоную, благословляю*. Повну форму типового перформативного акту дозволу моделюємо складнопідрядним реченням з підрядною з'ясувальною частиною зі сполучником *щоб(и): (Я / ми) дозволяю/ємо, щоб (ти / ви) зробив/ли; Дозволяю тобі, щоб ти не робив уроки сьогодні* (розмовне мовлення), де в головній частині називають перформативну дію, а в підрядній пояснюють її суть. Зважаючи на те, що приклади з формою *дозволяю* трапляються надзвичайно рідко, а вживання їх у повній реченнєвій формі майже немає, погоджуємося із думкою Н. Ф. Баландіної, що «перформативна ілюкція дозволу має надто високу тональність» [3: 285]: *Ну, то я дозволяю. Я добрий і дозволяю все. Ти можеш робити все, що захочеш* (П. Загребельний, «Юлія»).

У мовленні типова форма акту дозволу має модифікації, наприклад:

1. Безсполучникове складне речення: *Дозволяю й речу: в добру путь, в щасливу годину, синку* (Д. Міщенко, «Синьоока Тивер»), перший складник називає перформативну дію, а другий пояснює її суть.

2. Акти дозволу входять до складу багатокомпонентних речень: *Так тому й бути: благословляю ... коли не бреше і сурйозно наміряється оженитись* (М. Хвильовий, «Сині етюди»), де один зі складників називає дію, виражену перформативом, а інший її пояснює.

3. Просте речення, коли головна й підрядна частини об'єднуються, і підрядна стає номіналізованою: *Дозволяю почастиувати горілкою також гостей, але вже без участі вояків* (М. Дуда, «У Великому рейді»), *Я санкціоную звільнення громадянина Середи* (Ф. Бурлака, «Остап Вересай»), де головний член називає перформативну дію, а другорядні слугують її поясненню.

4. Просте односкладне речення *Дозволяю(-ємо)*, що часто функціонує як відповідь на питання чи прохання про дозвіл.

Нетипова форма перформатива *дозволяю* може бути представлена безособовою формою дієслова *дозволено, дозволяється*: *Вам дозволено провозити дитяче харчування; Вам дозволяється користуватися Сервісом виключно для особистих потреб* (розмовне мовлення) або таке дієслово девербалізують на зразок *даю дозвіл / згоду: Даю дозвіл* (Ю. Логвин, «Дозвіл на помсту»), або передають низкою функціональних синонімів із запереченням: *не забороняю (не заборонено, не забороняється), не заперечую, не суперечу: Иди, я тобі не забороняю* (М. Стельмах, «Казка про правду і кривду»); *Не заперечую. Люблю гартоване морозом повітря* (Р. Андріяшик, «Люди зі страху»); *Що ж, не суперечимо, вимогу Закону у цьому випадку буде дотримано* (розмовне мовлення).

Серед поширювачів акту дозволу знаходимо конкретизатори – звертання на зразок *чоловіче, синку: Дозволяю тобі, чоловіче, призначити кару оцюму нелюдові* (А. Дімаров, «Син капітана»); можна конкретизувати й особу адресанта на зразок *як член батьківського комітету, як представник влади: Як член батьківського комітету – дозволяю* (О. Гончар, «Тронка»).

Відтак, перформативні мовленнєві акти заборони і дозволу відносимо до категоричних актів, що функціонують у мовленні в типовій перформативній

формі та нетипових її варіантах. Нетипові форми актів заборони і дозволу: безособові форми, девербативи, предикати із запереченням – уживаються як актомовленнєві індикатори різнотипних ситуацій. Визначено, що на синтаксичному рівні акти заборони і дозволу передавані повною та модифікованими реченневими конструкціями, також передбачають наявність прагматичних поширювачів, які через інтенсифікацію або конкретизацію дії чи особи увиразнюють висловлювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Ličen M.** Govorni čin direktiva I njihova jezička realizacija u nemačkom u srpskohrvatskom jeziku / M. Ličen ; Radovi institute za strane jezike I književnost. – Novi Sad, 1987. – 250 s. 2. **Андреева И. С.** Повелительное наклонение и контекст при выражении побуждения в современном русском языке : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук. : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. С. Андреева. – Л., 1971. – 18 с. 3. **Баландіна Н. Ф.** Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті : [Монографія] / Н. Ф. Баландіна. – Київ : АСМІ, 2002. – 332 с. 4. **Бирюлин Л. А.** Теоретические аспекты семантико-прагматического описания императивных высказываний в русском языке : автореф. дисс. докт. филол. наук. : 10.02.01 «Русский язык» / Л. А. Бирюлин. – СПб., 1992. – 41 с. 5. **Вежбицка А.** Толкование эмоциональных концептов / А. Вежбицка // Язык. Культура. Познание. – М. : Русские словари, 1996. – С. 201–375. 6. **Гехтляр С. Я.** Модальные значения реальности и побуждения в предложениях с независимым инфинитивом / С. Я. Гехтляр // Вопросы лексикологии и синтаксиса русского языка. – Смоленск : Смоленский ГПИ, 1975. – С. 53–60. 7. **Гловинская М. Я.** Семантика глаголов речи с точки зрения теории речевых актов / М. Я. Гловинская // Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект [под ред. Е.А. Земской, Д.Н. Шмелева]. – М. : Наука, 1993. – С. 158–218. 8. **Дедушно А. В.** Лінгво-прагматичні та структурно-функціональні параметри перформативних актів мовлення в українській мові : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Дедушно Алла Володимирівна. – Запоріжжя, 2015. – 68 с. 9. **Изотов А. И.** Разрешение как побудительный речевой акт / А. И. Изотов // Язык, сознание, коммуникация : Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : «Филология», 1998. – Вып. 5. – 124 с. 10. **Изотов А. И.** Семантическая карта императивности (на материале чешского и русского языков) / А. И. Изотов. – М. : Филология, 1998. – 112 с. 11. **Сарайкина О. В.** Репертуар языковых средств выражения семантики запрета : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Ольга Викторовна Сарайкина. – М., 2007. – 174 с. 12. **Саранцацрал Ц.** Прагматико-семантическая характеристика речевого акта разрешения и средства его выражения в русском языке (в сопоставлении с монгольским языком) / Ц. Саранцацрал // Русское слово в мировой культуре. Материалы X Конгресса МАПРЯЛ. Санкт-Петербург, 30 июня – 5 июля 2003 г. / под. ред. К. А. Роговой, Н. О. Рогожиной, Е. Е. Юркова. – СПб. : Политехника, 2003. – 566 с. 13. **Храковский В. С.** Семантика и типология императива. Русский императив / В. С. Храковский, А. П. Володин. – Л. : Наука, 1986. – 272 с.

Дедушно Алла Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов та українознавства, Полтавська державна аграрна академія. Україна, 36003, м. Полтава, вул. Сковороди, 1/3.

E-mail: alla.dedukhno@gmail.com

tel: +380962352018

http://orcid.org/0000-0002-9254-3381

Dedukhno Alla Volodymyrivna – Candidate of Philology, senior teacher, Economics and Management Department, Poltava State Agrarian Academy. Ukraine, 36003, Poltava, Skovorody Str., 1/3.